

הערות לשלוש אגרות של ארץ־ישראל מן המאה הט"ז

מאת דוד תמר

במאמרו "לבקורת אגרות ירושלמיות מן המאה הט"ו והט"ז"¹, בירר י. פראור בירור מקיף את הבעיות העולות מן האיגרות שנכתבו בא"י במאות הט"ו והט"ז, ואף תחם להן לאיגרות הללו תחומים של זמן ושל מקום. אני מבקש לחלוק על דבריו ביחס לשתיים מן האיגרות ולחזק את דבריו ביחס לאיגרת שלישית. הדברים אמורים באיגרת ב' של ר' ישראל מפירושא, באיגרת בני הישיבה שבירושלים ובאיגרת ר' רפאל טרבוט.

א. איגרת ב' של ר' ישראל מפירושא

פראור הסיק ש"אגרת ב' לא נכתבה ע"י ר' ישראל מפירושא ואין אנו יודעים את מחברה"². לידי מסקנתו זו הגיע מתוך מה שנאמר באיגרת ההיא: "ועתה בזאת השנה באו ב' חכמים אשכנזים החכם השלם הישיש כמ' יוחנן נר"ו וארי שבחבורה החכם השלם מוהר"ר ישראל יצ"ו"³). ופראור מפרש: "ר' ישראל הנזכר כאן "הארי שבחבורה", הוא והמכונה בתואר "החכם השלם" הם ללא ספק ר' ישראל מפירושא. מכיון שאין אנו יודעים על ר' ישראל אשכנזי אחר בירושלים בזמן זה ולא כל שכן אדם בשם זה המכונה בתארים כאלה"⁴).

ברם קרוב לוודאי, שהארי שבחבורה והחכם השלם ר' ישראל איננו ר' ישראל מפירושא. וכבר העיר א. ריבלין ש"הוא ר' ישראל ברבי יחיאל אשכנזי ראש ישיבה ברומי"⁵, ששמו מוזכר בפסק החרם⁶ ובמזכרת רבני איטליה⁷).

1) ברבעון ירושלים, תש"ח, עמ' קלט—קנט.

2) שם עמ' קמג. וכנראה נתקבלו דבריו ע"י א. יערי. עי' שלוחי א"י, עמ' 122.

3) אגרות א"י ליערי, עמ' 178.

4) פראור שם עמ' קמג.

5) בתולדות חכמי ירושלים לפרומקין, ח"א. עמ' 95 הע' 1.

6) עמ' 4 — והרב המובהק מהר"ר ישראל יצ"ו ברומי.

7) שם עמ' 48 — הרב ר' ישראל ברומי, ובסוף ימיו הלך לארץ הצבי. שם עמ' 50—

תשובת בר' ישראל בר' יחיאל אשכנזי מרומא המזכיר דעת רבו "מ"ו הר' אברהם כהן" (ותשובתו)

שהועתקו מקובץ שו"ת ופסקים השמור בכת"י במוזיאון שבלנינגראד (כ"י פריד-לאנד), והובאו בסוף הספר דעת קדושים לר' ישראל טוביה איזנשטאט-ווינער (פטרבורג, תרנ"ז-נ"ח). וכנראה לו, לר' ישראל מרומי, מכוונים גם הדברים האמורים על ר' ישראל אשכנזי בקונטרס חדושי דינים⁸) לרבני ירושלים הקדמונים שבסוף שו"ת חיים וחסד לר' חיים יצחק מוסשאפיה (ליורנו תר"צ). ושמא הוא הוא ר' ישראל אשכנזי (או ר' ישראל סתם), שמוזכר בתשובות הרלב"ח והרדב"ז⁹). ר' ישראל אשכנזי היה רבו של ר' אליהו קפסאלי, ובאחד מן הפסקים שלו ר' אליהו מפליג הרבה בשבחו ואומר: "אבל בעז"ה אשלח הדין ביד יחיד הדור בירושלם עיר הקדש ה"ה מהר"ר ישראל אשכנזי יצ"ו, והיה רבי בפדואה ולא היה כמוהו בכל איטליא והיה תלמיד חבר לאשל הגדול מהר"ר יודא מינץ ז"ל, וכעת מסתופף בארץ החיים בתוך ירושלים משכמו ומעלה גבוה מכל הלומדים אשר שם, ואפילו החכם הר"ר יעקב בירב מודה לו ומשבחו וישראל עושה חיל"¹⁰).

השנייה מזכיר הפסקים של הר"ר טוביה מינץ והר' ליאון יהודה מפירוז הגרים במנטובה. שם עמ' 74 — ישראל אשכנזי, בר' יחיאל אשכנזי ראש ישיבה ברומי (רע"א — ר"פ 20—1511). מזכרת חכמי איטליאה עמ' 5. ובקובץ כתי"ה הזה סי' קנ"ה שביעי בין תשעה "ראשי ישיבת ארץ לועזית... הרב המובהק מהר"ר ישראל יצ"ו ברומי". הוא הר"י אשכנזי המגיה מס' מגלה (רע"א—עב) ע"ז (רע"ג—ע"ד) ערובין וסוכה, שנדפסו בפירוז, — סי' 23, 29 (עמוד 306) תשובה מהר' ישראל בר' יחיאל אשכנזי מרומא המסכים לדעת "מ"ו הר"א כהן (שהיה רבו) — עמ' 379 העתק מכתב של ר' ישראל — — — מזכיר דעת רבני בולוניה ומנטובה עם דעת רבני ויניציא, ומספר בשבח הר"י מינץ (שכבר הלך לעולמו). המכתב נכתב יום 11 כסלו רע"ט 1518.

8) סי' ל', ס"ג, ע"ב, פ"ז (אצל ריבלין בטעות פ"ו), צ"ח (אצל ר. בטעות אף סי' ק"א וליחא שם). ריבלין מונה אף את הסימנים ק"ד, ק"ו, ק"ח — אבל שם נאמר אמר כמהר"י והכוונה לא לר' ישראל אשכנזי אלא לר' יעקב מטרייל, כפי שיוצא ברור מסי' קז.

9) שו"ת רלב"ח, ויניציאה שכה, סי' כט, לב. ריבלין מציין אף לסי' כו — וטעה. שם מוזכר "כמהר"ר שלם אשכנזי ז"ל". (עי' עליו ש. אסף, ק"ס שנה יא, עמ' 397—398, וכן ב"ציון" שנה ו' עמ' 114 הע' 13 — מקורות ומחקרים עמ' 192. והוא כנראה ר' שלום אשכנזי שמוזכר אצל ר' יוסף סמברי = ר' סדר החכמים לנויבויאר, ח"א, עמ' 160). שו"ת רדב"ז, ווארשא, תרמ"ב, סי' קמט, קסג וחסט (רק בסי' האחרון נקרא בשם ר' ישראל אשכנזי. בשני הסימנים הקודמים נקרא בשם ר' ישראל סתם).

10) נדפס בזקן אהרן לר' אליהו בר' בנימין הלוי, קושטא תצד, סי' ג'. בחשובה חותם קפסאלי בלא"א ורבי כתר אלקנה נ"ע. ז"א, שהתשובה נכתבה לאחר י"ט כסלו פר"ה שאז היה אביו עדיין בחיים. עי' תקנות קנדיאה להרטום — קאסטו עמ' 82. והכוונה כנראה לה"א, ר"פ ע"י שם עוד עמ' 88. וקשה מעמ' 76. ואכמ"ל) שהרי משמע מן הלשון המוזכר בפנים שר"י

איגרת ב' קדמה בזמן לאיגרת א', כפי שיוצא מן הלשון ומן התוכן של הדברים (ודבר זה כבר הוכיח פר. שם), ונכתבה לכל המוקדם בסוף טבת רע"ט (תחילת 1519) (א¹⁰), ושמא אפילו בסוף טבת ר"פ¹¹). לפיכך אנחנו קוראים באיגרת ב': "ועתה בזאת השנה באו ב' חכמים אשכנזים החכם השלם הישיש כמ' יוחנן נר"ו וארי שבחבורה החכם השלם מוהר"ר ישראל יצ"ו". ואילו באיגרת א' שנכתבה לאחר מכן, בטבת רפ"ב, הוא מזכיר בין האשכנזים הבאים "בזאת השנה חכם אחד ושמו כמוהר"ר פרץ יצ"ו, "ומן האשכנזים כמוהר"ר אלחנן יצ"ו"¹²) נמנה עם החכמים היושבים בירוש"ל לים מכבר. וכך יוצא גם מעדותו של ר' משה באסולה שביקר בירושלים בכסלו רפ"ב, ש"כמהר' פרץ בא עתה מארץ אשכנז, ו"כמהר' ישראל ראש ישיבה לאשכנזים"¹³) נחשב בין היושבים בירושלים מכבר. אם "כמהר' ישראל ראש ישיבה לאשכנזים" הוא ר' ישראל מפירושא או ר' ישראל בר' יחיאל אשכנזי — אין בידי להכריע, אבל משער אני שהוא ר' ישראל בר' יחיאל, ובדרך זו מתיישבת הסתירה, שר' משה באסולה מעיד על ר' ישראל שהוא ראש ישיבה לאשכנזים, ואילו ר' ישראל מפירושא מעיד על עצמו (באיגרת א'): "...כי מה שכתבתי¹⁴) ששמו כסאי אצל הדיין אמת, היה לשם מקום

בירב היה אז בירושלים, ואילו מלשון איגרת א' של ר' ישראל מפירושא (שנכתבה בטבת רפ"ב, כפי שהוכיח פר., שם עמ' ק"מ—קמ"א) "כי היה בכאן חכם גדול עוקר הרים ושמו כמוהר"ר יעקב בירב יצ"ו והלך למצרים" (אגרות א"י, עמ' 171). משמע, שלפני טבת רפ"ב כבר היה במצרים.

10א) עי' סוף הע' 7.

- 11) אם מדויקים הדברים שהבאנו לעיל בהע' 7 ממוכרת רבני איטליה, שר' ישראל אשכנזי היה ראש ישיבה ברומי עד שנת ר"פ.
- 12) שיש כנראה לזהותו עם ר' יוחנן, וכבר שיער כך פר. — שם עמ' קמג הע' 19.
- 13) מסעות ארץ-ישראל לרבי משה באסולה, מהדו' י. בן-צבי, ירושלים תרח"ץ, עמ' 62.
- 14) מן הלשון מה שכתבתי וכו' משמע, שכתב זאת באיגרת אחרת, ושמא הכונה לאיגרת שלפנינו שנראה שחסרה בתחילתה (ר' פר. שם עמ' קמ"ב, הע' 16), ושמא אף בסופה. ואפשר כתב עוד איגרת שלא הגיעה לידנו. אגב: בה באגרת א' של ר' ישראל מפירושא נאמר: "דע שיש כאן ב' ישיבות, האחת היא של כמהר"ר דוד שושן יצ"ו, מתקבצין אליו ה' או ו' ולומדין עמו, וגם אליו מתקבצין כמו עשרה ב"א" (אגרות א"י, עמ' 171). ומעיר שם יערי: "כאן נשמט כנראה שמו של חכם שני". ושמא יש לגרוס: וגם אלי מתקבצין וכו'. ואם גירסא זו נכונה, דומה שבטלה ההשערה שבפנים, שראש הישיבה לאשכנזים שימש ר' ישראל בר' יחיאל, אלא נראה לומר שכראש הישיבה שימש ר' ישראל מפירושא — ר' מסעות א"י שם עמ' 62.

חכם מופלג והיה שמו כמהר"ר יהודה אלאטינו זלה"ה והושיבו אותי במקומו¹⁵). ועדיין צריך עיון.

אמור מעתה, חזרה איגרת למחברה, שהוא ר' ישראל מפירושא; ושתי האיגרות נשלחו לשני אנשים, איגרת א' לר' יצחק מפירושא¹⁶) ואיגרת ב' לר' אברהם מפירושא¹⁷).

ב. איגרת בני הישיבה

איגרת בני הישיבה מירושלים, שכנראה נכתבה ע"י המקובל ר' אברהם הלוי¹), ביקש פראור להקדימה לשנת רע"ו בניגוד לדעה המקובלת שהיא נכתבה בשנת רפ"א, ואין נראה לי. הדין עם א. יערי²), שמן הלשון "כאשר ישב על כסא נגידותו ועם המלך במלכותו" משמע, שעתה אין הוא משמש עוד בנגידות". והרי אף פר. גופו עמד על הנאמר באיגרת "והנה כשמע לעדתנו במלכות תוגרמה, התחילו בשנה הזאת לשלוח גם הם סיוע", והוא מפרש, ש"ברור ששליחת כספים לא"י מתורכיה היתה בלתי אפשרית לפני הכיבוש התורכי, כפי שמוכיחות הרפתקאותיו של ר' משה עשרים וארבע בתורכיה, עוינת נפשה של מצרים"³). אלא שאף קושייתו של

15) לא כדעתו של מ. בניהו במאמרו על "רבי יהודה בן רבי משה אלבוטיני וספרו יסוד משנה תורה", סיני חוברת הרמב"ם, שנה י"ח, טבת תשט"ו, עמ' רמא. (= "הר"מ במז"ל, קובץ תורני-מדעי, עמ' מ"ז).

16) כך מוכיח הלשון "בני יצחק יצ", אשר שמך נקרא עליו". וכבר עמד על כך פר. שם עמ' קמ"א. משום כך עלינו להניח ששתי האיגרות נשלחו לשני אנשים זו לאחד וזו לאחד. ברם הטענה שטוען פר. "ששתי האגרות לא יכלו להשלח לאותו האיש — ואם נכתבה אגרת ב' לאחר אגרת א', מה טעם לחזור על הענין" (שם עמ' קמב — כוונתו לענין הירח) אינה טענה. אפשר לשער, שאותו אדם עדיין פקפק באמיתותו של אותו מאורע מזור, ולכן השיב לו ר' ישראל פעם שנית: "מענין הירח, דע כי אמת הדבר" וכו'.

17) באיגרת זו (קובץ על יד, שנה ד, תרמח, עמ' 30—81) חלו שיבושים. בעיקר בפיסקא המדברת בענין הירח, ונראה לי להציע כמה תיקונים בדרך ההשערה. "...ובראשו כדמות חצי ירח נוטה לנגב כי שם עוד (צ"ל ועוד?) תפלתם, ומניאום (צ"ל מנימוס?) דתם הוא שיהיה החדש (צ"ל החצי?) ירח נוטה בלבם (צ"ל בלבו?) שם נוכח העיר ההיא, ובזאת השנה פרשת וארא בהפך (צ"ל נהפך) בצד מזרח" וכו'.

1) ג. שלום, המקובל ר' אברהם בר' אליעזר הלוי, קרית ספר שנה ב', עמ' 106.

2) שלוחי א"י, עמ' 221-222 הע' 2. 3) ירושלים שם, עמ' קנו.

פר. על החכמים המאחרים את זמנה של האיגרת לשנת רפ"א, ניתן ליישבה, עיקר פירכתו היא, שמן איגרת א' של ר' ישראל מפירושא יוצא, ש"תמיכתו לחכמי הישיבות נפסקה או צומצמה. זה יוצא גם באופן ברור ממשפט אחר באותה איגרת: "וכל התלמידים החשובים יצאו מכאן להציל נפשם מרעב (ההטעמה של פר.), כי בירושלים אין אדם מרויח פרו"טה"⁽⁴⁾. ואילו באיגרת שלנו אנחנו קוראים: "והנה בחזקת היד מסייע אותנו ולתלמידים לומדיה מהוננו, ומה שהוציא מכיסו בכל שנה לצורך לומדי התורה שבירושלים מכיסו לבד, כי אין סיוע ממקום אחר, עד עתה הוא קרוב לאלף פרחים בכל שנה". ועל עניין זה הוא חוזר עוד פעם בקראו לנדבני חוץ-לארץ: "אין אנחנו אומרים זה לפי שיש קפיצת יד באדוננו הנגיד יר"ה, כי ידו פשוטה לתת לכל לומד די מחסורו, אבל, כאשר אמרנו, הוא רוצה שיזכו הכל בחלקה של תורה" ובמקום אחר: "וגם הוא ירום הודו טוב עין, רוצה שיתן ויתנו אחרים" — לפנינו, איפוא, עובדה ברורה של תמיכת הנגיד בת"ח בזמן כתיבת האיגרת. אולם ראינו לעיל, שאחרי שנת רע"ז לפחות עד שנת רפ"ב, זמן כתיבת איגרתו של ר' ישראל מפירושא, לא נתנה תמיכה כזו לישיבה. הוי אומר שאיגרתו של ר' אברהם נכתבה לפני רע"ז או אחרי רפ"ב" (ההטעמה של פר.)⁽⁵⁾ עכ"ל של פראור. לכאורה זו פירכא שאין עליה תשובה. ברם דומה שאפשר להשיב עליה ממנה ובה. כל שקורא בה באיגרת זו של בני הישיבה בעיון ימצא, שכל תוכנה ולשונה ורוחה מעידים על צורך גדול בסיוע שנזקקו לו החכמים שבירושלים. ועוד היא מעידה שהסיוע לחכמים פתח בו הנגיד אך זה עכשיו. כך מעידים הלשונות: "והנה ת"ל ית' תורה חוזרת ללומדיה — — — ומ"מ מרחיבים ה' לומדים כי ה' הרחיב גבולם בתלמידים, וגם הוא ירום הודו טוב עין רוצה שיתן ויתנו אחרים" — — — גם אתם אחינו אנשי גאולתנו תהיה ימינכם פשוטה לעזרת ה' בגבורים, וכל מי שידבנו לבו בגלילותיכם ישלח תשובתו ליד כבוד שלימתך, ועל יד האדון יגיע לנו, כי בכל יום מקרבים ה' לומדים בכל אשר אמרנו" (וכן הלשון לעיל: "אין אנחנו אומרים זה לפי שיש קפיצת יד באדוננו הנגיד" וכו').

ר' ישראל מפירושא כתב את איגרתו הנז' (איגרת א') כג'—ד'

(4) שם עמ' קנג.

(6) שם.

חדשים לאחר האיגרת של בני הישיבה (שנכתבה בסוף אלול רפ"א), כשמצבם של החכמים עדיין היה חמור, ולכן אין תימה שר' ישראל נוקט לשון זה (שיש בו כנראה מן ההפלגה) "שכל התלמידים החשובים יצאו מכאן להציל נפשם מרעב". יתירה מזו: הרי ר' משה באסולה שביקר בירושלים בכסלו רפ"ב מעיד: "...אב לכלם הנגיד כמהר' יצחק שוליל, המוכתר בכתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות ועשר וכתר שם טוב, מצדקות שהוא עושה לעניים וללומדי תורה, עולה על גביהם"⁶).

דבריו של פר. סתורים גם מצד אחר. באיגרת סוד הגאולה, שנכתבה ע"י המקובל ר' אברהם הלוי בתחילת שנת רע"ט⁷, ושקטע הימנה נתפרסם ע"י ג. שלום⁸, אנו קוראים על מאורע שאירע בירושלים: "וראוי שישים כל אדם אל לבו הפלא הגדול שנעשה בירושלים עיר הקדש, כי כאשר נתקבצו החכמים רבתי וסדרו משמרות לבקש שלשתם⁹ ולבקש רחמים עליהם ועל כל אחיהם שבגולה, מיד אל הכבוד הרעים ועליון נתן קולו, ובבקר בהיות הקהל הקדוש בתפלה באמרם ובא לציון גואל באותה נקודה ירדה איש מן השמים על השקוף שבירושלים שיהיה שם במהרה בימינו ועשתה בו חורבן גדול, ויהי לאות ולסימן גאולה"¹⁰). על אותו מאורע קוראים אנחנו באיגרת שלפנינו (שכנראה נכתבה אף היא ע"י ר' אברהם הלוי — ע"י הע' 1 והע' 9): "...והיום אשר סדרנו המשמרות בלילה ההוא נדדה שנת מלכו של עולם והראה לנו סימן גאולה וירעם בשמים ה' ועליון יתן קולו, ויהי גשם שוטף ורוח גדולה מפרק הרים ומשבר סלעים, וזה היה ביום י"א לעומר, — — — והבקר (צ"ל בבקר? ד. ת.) בהיותינו בבה"כ באמרנו ובא לציון גואל, באותה הנקודה עצמה, היה רעש גדול

6) מסעות א"י, עמ' 62. ועי' גם ע. שוחט בציון שנה י"ג-י"ד, עמ' 46 הע' 17.

7) ג. שלום, קריית ספר שנה ב', עמ' 271.

8) בסוף מאמרו הנ"ל בקריית ספר שנה ב', עמ' 180—185. ועי' עוד שם עמ' 271.

9) כוונתו לבקשת מלכות שמים, מלכות בית דוד ובית המקדש, כמו שכתוב במפורש באיגרת שלפנינו, שכנראה נכתבה אף היא ע"י ר' אברהם הלוי (ר' הע' 1): "...והלא ארו"ל כי בג' דברים מאסו ישראל בימי רחבעם במלכות שמים ובמלכות דוד ובב"ה, ושאין מראין סימן גאולה לישראל עד שיבקשו שלשתם" (אגרות א"י, עמ' 164). ומקור הדברים במדרש שמואל פרשה י"ג (הוצ' באבער, מב, ב). (אותו לשון בשינוי מועט מובא אף בתפילה שבס' חמדת ימים, ח"ב, ראש חדש, פרק א').

10) ק"ס שם עמ' 184.

אשר כל יושבי הארץ נחרדו ובהלו נחפזו כי לא נשמע כמוהו בימינו, ובשעת הרעם נפלה אש מן השמים על הארמון של הגויים, על המרכז עצמו, ואבד ושבד גדע לארץ ה' מפסיליהם אשר היו בצמרת הארמון ונעשה בו חרבן גדול ויהי ננס, ואין זה אלא סימן גאולה" (11).

אין ספק ששתי האיגרות למאורע אחד נתכוונה, ופראור שוקל ואומר: "היות ש"איגרת סוד הגאולה" נכתבה בתחילת רע"ט, הרי שהכוונה לכל המאוחר ל"א לעומר, שנת רע"ח. אבל תאריך זה אינו אפשרי היות והמאורע נזכר באיגרת שנכתבה, לפי הוכחתי, באלול רע"ו, ז. א. שהמאורע קרה לפני כן" (12). לפיכך מסיק פראור, שהכוונה למאורע שאירע ב"א לעומר של שנת רע"ו. ברם דבר זה מן הנמנעות הוא, שהרי בשנת רע"ו חל י"א לעומר (= כ"ו ניסן) בשבת (13), ואין תפילת ו בא לציין גואל נאמרת בתפלת שחרית ובתפלת מוסף של שבת! מאותו טעם אי אפשר לכוון את זמן המאורע לשנת רע"ו. ומכיוון שאיגרת סוד הגאולה נכתבה בתחילתה של שנת רע"ט, על כרחנו שהמאורע אירע ב"א לעומר של שנת רע"ח!
אמור מעתה: חזרה האיגרת לזמנה, שהיא שנת רפ"א.

אף לא נראית לי מסקנתו של פר. על איגרת בני הישיבה "שלפנינו לא איגרת אחת אלא שתיים. האיגרת הראשונה, היא הפותחת, מכוונת לנדבן אנונימי שתרם לישיבה, — ר' אברהם מודה לנדבן על תרומתו ומוסיף שהגיעה איגרת מגלילות איטליה ורומא עם כל מיני שאלות. תשובותיו לשאלות אלה נמצאות באיגרת הבאה אשר לוקח אתו מן הארץ לגלילות ההם "הסופר הרומי". הנדבן האנונימי "יוכל... לראות בגליון ספר שמוליך הסופר הרומי את התשובות הללו" (14). נראה לי ש"גליון ספר שמוליך הסופר

(11) איגרות א"י, עמ' 165.

(12) פר. ירושלים, שם עמ' קנו.

(13) ז"א ש"י לעומר, כה ניסן חל ביום ו'. ואין נראה לומר, שבתחילה תיקנו משמרות להתענות בע"ש, אעפ"י שס' חמדת ימים, ח"א, שבת, פרק א', משבח את המתענים בע"ש. בהלכה יש פנים לכאן ולכאן — עי' טוש"ע או"ח סי' רמט ובב"ח שם, וכן בב"ח שם סי' תרפו. בעל הרקח כתב בספרו (סי' לו) שאין להתענות לכתחילה בע"ש. יש להוסיף שאין הלשון ברור כל צרכו וניתן אפילו להבין (ואין נראה לי), שהגשמים ירדו ביום התענית, כלומר שהתענית היתה ב"א לעומר שחל בשבת! ואין שום יסוד להקדים את זמן המאורע יותר מכן, כלומר לשנת רע"ח. עי' פר. שם עמ' קנו.

(14) פר. שם עמ' קנד.

הרומי" הוא איגרת אחרת שהיו בה תשובות על שאלות נוספות ששאלו בני גלילות איטליה ורומא, כגון "מענין הארץ, מנהגיה ואורותיה, חוקיה ומשפטיה — וכמה העם היושב בציון" ועוד, שאין עליהן תשובה באיגרת שלפנינו.

ולא זו אף זו. גם בחלקה הראשון של האיגרת (שהיא לבדה מכוונת לנדבן האנונימי, לפי פרי.) וגם בחלקה השני נקרא מקבל האיגרת בשם האדון. נמצאנו למדים, שאין היא "איגרת תשובה לאנשי רומי". מכאן שאין הכרח לדבריו של פרי. שם "...שאיין הוא מתושבי רומי או איטליה ויש לשער שהוא נמצא על הדרך שבין הארץ ובין איטליה, אולי קנדיה ואולי אחת מקהלות הבלקן". ויש בידינו לקבל את "ההשערה המקובלת שהאישי ישב באיטליה או ברומא".

ג. איגרת ר' רפאל טרבוט

בראשה של האיגרת נרשם: "טופס כתב אחר אשר שלח כמהר"ר רפאל טרבוט מירושלים" וכ"ו⁽¹⁾. וכבר הוכיח פראור שכותב האיגרת לא היה מירושלים, ואף שיער, שהאיגרת נכתבה בצפת⁽²⁾. אף העמיד על כך, שדברי ר' ישראל מפירושא באיגרתו משנת רפ"ג "החכם כמהר"ר רפאל יצ"ו הוא נשאר בגליל העליון עם אשתו ושינה שמו ושמה בס"ת בקהל ושמו אברהם ושם אשתו שרה" מכוונים ל"בעל האיגרת שלנו החותם: "אברהם רפאל טרבוט"⁽³⁾. והוא מוסיף ואומר: "שני החכמים ר' ישראל ור' רפאל, שניהם מפירושא, עלו כנראה יחד ארצה ודרכיהם נפרדו בצפת"⁽⁴⁾. ומצאתי טויע לדבריו בשו"ת הרלב"ח, שנאמר שם בתשובתו סי' כט (ויניציאה שכה): "...ספר לי החכם השלם כמהר"ר אברהם רפאל יצ"ו בהיותי עמו בצפת תוב"ב". ואין ספק שהכוונה לכותב האיגרת שלפנינו. אמור מעתה: חזרה האיגרת למקומה, שהוא צפת.

(1) קובץ על יד, י"ד, שנה ד', תרמ"ח, עמ' 32.

(2) ירושלים שם עמ' קמ"קמ"ד. וכבר סבר כך א. ז. אשכולי, סיפור דוד הראובני, עמ' 110 ועמ' 111.

(3) וכבר קדמו לו בכך ריבלין בתוח"י, ח"א, עמ' 85, ואשכולי שם, עמ' 111.

(4) ירושלים שם עמ' קמ"ד.